

Original Article

Epistemological Examination of the Conditions of Jurisprudence Authorities with An Emphasis on the Role of Effective Factors on their Beliefs

Mohammad Sadeq Badakhsh ^{*1} , Mohammad Mohammad Rezaie ²

¹ Ph.D. of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran

² Assistant Professor of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran

10.22080/JRE.2021.20885.1133

Received:

February 1, 2023

Accepted:

July 30, 2023

Available online:

December 21, 2023

Keywords:

Authority, imitation, Ijtihad, knowledge, non-epistemological factors

Abstract

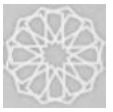
In Shi'a jurisprudence, conditions have been expressed for a jurist, as a reference of the public, which are not limited to scientific and epistemological properties, i.e., some non-epistemological properties are also mentioned for authorities. Are these conditions embedded or based on the epistemic results that they have? If the epistemic influence of these factors is proven, considering the above criteria, is it possible to revise the conditions of authority? It seems that considering the effect of these conditions in beliefs, this can be said such factors prevent referrals to those who purposely create distortions in jurisprudence, and also prevent the jurist from being influenced by these factors, getting away from the truth and going towards false beliefs. Investigating the role of various factors on the knowledge of the jurists introduces a new insight into the determination and enrichment of the conditions of authorities and authentication.

***Corresponding Author:** Mohammad Sadeq Badakhsh

Address: Ph.D. of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran

Email: sadeghbad61@yahoo.com

Tel: 03536215272

Extended abstract

1. Introduction

Referral to a specialist in Shiite jurisprudence has been in the form of Itihad and imitation. However, the issue of imitation sometimes leads to deviation from the religion of the people, as the Holy Qur'an says about some of the former religions of Islam, their scholars distorted the religion and misled people. In Shiite jurisprudence, to protect the society from these plagues, conditions have been set for the authority of imitation (Marja). Well-known jurists have mentioned these conditions for the authority of imitation: 1- To be a man 2- To be an adult 3- To be wise 4- To believe in Shiite (twelve Imams) 5- To be lawful 6- To be just and righteous 7- To be indifferent to the material world 8- To be a Mujtahid.

Except for the last two conditions, which are considered as epistemological matters, the other conditions are not epistemological in themselves, but the question is whether these matters have any epistemological effect and do they prevent deliberate deviation, or do they cause changes in the jurist's belief in the process of inference? Religious texts of different religions emphasize the role of non-epistemic matters in understanding human beings headed by sin. Some Western and Eastern thinkers have accepted the impact of these matters on beliefs, explained the process of such beliefs and their impact on what is outside the realm of knowledge.

Investigating the above issues can have a great impact on determining the criteria for referring to a specialist and also preventing epistemological errors.

2. Methods

This research has used the library method and first, by referring to different thinkers with approaches, has shown that various

epistemological schools accept the impact of beliefs from non-epistemic factors. Then, the most important non-cognitive factors alleged to influence the beliefs have been stated and the available evidence for these claims has been examined.

3. Results

Although it is generally believed that beliefs are influenced only by epistemic factors, and change in beliefs depends only on the information and data available to individuals, several non-epistemic factors influence the formation of human thoughts. The factors discussed in this research are as follows: will, guilt, concerns and desires, goals, social space

4. Conclusion

A number of arguments cited by the great Shiite jurists to determine the conditions of jurisprudential authority are as follows: According to the person who has a defect, being close to the truth is the first principle of any condition since the words of an unconditional Mujtahid are not confident.

The present article, without judging these arguments, identifies and demonstrates the influential non-epistemic factors influencing the beliefs that cause proximity to or distance from reality, or change the degree of confidence of the expert;. This article also provides an epistemological explanation for the conditions mentioned in religious texts for the reference of imitation.

Funding

There is no funding support

Authors' contribution

"Mohammad Sadeq Badakhsh" is the author of this article and this research has been carried out under the guidance and supervision of Professor Mohammad Mohammad Rezaei

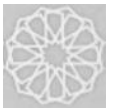

Conflict of interestس

Authors declared no conflict of interest

Acknowledgments

Thanks to the guidance of Professor Mohammad Rezaei in compiling this article.

References

- Adler, J. (2002). *Belief's Own Ethics*. The MIT Press.
- Berenjkar, R & Jamali, M (2016). "Naqshe eradeh dar shekl girie marefat az manzare sadraye shirazi" (The role of will in the formation of knowledge from the perspective of Sadra Shirazi). *Bi-Quarterly Journal of Religious Anthropology*. 13(35). pp. 21-26 [in Persian]
- Clifford, W. K. (1879). *The Ethics of Belief in Lectures and Essays*. London: Macmillan reprinted in Louis.
- Descartes, R (1990). *Taamolot Dar Falsafe Ula* (Reflections on the First Philosophy). Translated by Ahmad Ahmadi. Academic Publications [in Persian]
- Feldman, R. (2000). The ethics of belief. *Philosophy and Phenomenological Research*. 60(3). 667-695.
- James, W (1964). *Din Va Ravan* (Religion and Psychology). translated by Mehdi Ghaeni. Tehran. translated and published in a book [in Persian]
- Poursina, Z (2006). *Tasire Gonah bar Marefat* (The Impact of Sin on Knowledge). Institute of Islamic Sciences and Culture. First Edition [in Persian]
- Sadr al-Muta'allehin (1981). *Al-Hekmat Al-Motaalieh Fi Al-Asfar Al-Arbaat Al-Elahieh* (The Transcendent Wisdom in Four Rational Travels). Dar Al-Ahya Al-Tarath. Beirut. Third Edition [in Arabic]
- Sadr, M (unpublished). *Hamrah Ba Tahavvole Ijtihad* (The Evolution of Ijtihad). translated by Akbar Thabut. Jamal Mousavi. Jafar Hojjat. Ahl al-Bayt Institute for Research and Publications (AS) [in Persian]
- Sadr, M (1958). *Jahat Girihaye Ayandeye Harkate Ijtihad* (Future Orientations of "Ijtihad" Movement). Al-Iman. Second Year. No. 7-10 [in Persian]
- Tabatabai, M (2011). *Osule Falsafeh Va Raveshe Realism* (Principles of Philosophy and Method of Realism). Description of Martyr Morteza Motahari. Sadra Publishing [in Persian]

مقاله پژوهشی اصیل

بررسی معرفت شناختی شرایط مرجعیت فقهی با تأکید بر نقش عوامل اثر گذار بر باور

محمد صادق بدخش^{*۱} , محمد محمد رضائی^۲^۱ دانش آموخته دکتری فلسفه دین، پردیس فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران sadeghbad61@yahoo.com^۲ استاد پردیس فارابی دانشگاه تهران، دانشکده الهیات، قم، ایران mmrezai391@yahoo.com

10.22080/JRE.2021.20885.1133

چکیده

در فقه شیعی شرایطی برای عالمی که محل رجوع عموم مردم قرار می گیرد بیان شده است که منحصر در ویژگی های علمی و معرفتی نیست، بلکه برخی خصوصیات غیر معرفتی نیز برای مرجعیت ذکر شده است، آیا این شرایط، تعبدی اند یا بر اساس نتایج معرفتی ای که به دنبال دارند وضع شده اند؟ اگر تأثیر معرفتی این عوامل ثابت شود ممکن است با توجه به ملاک فوق، شرایط مرجعیت را مورد بازنگری قرار داد؟ به نظر می رسد با توجه به تأثیر این شرایط در باورها می توان گفت این عوامل علاوه بر اینکه از رجوع به افرادی جلوگیری می کند که تعدا در فقه انحراف به وجود می آورند، مانع از این می شود که فقیه تحت تأثیر این عوامل، از حقیقت دور شده و باورهای نادرستی پیدا کند هرچند در این اشتباه تعدد نداشته باشد. بررسی نقش عوامل مختلف بر معرفت فقیه، زاویه-ی جدیدی را در تعیین و تنقیح شرایط مرجعیت و احراز اعلمیت می گشاید.

تاریخ دریافت:

۱۲ بهمن ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۸ مرداد ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۳۰ آذر ۱۴۰۲

کلیدواژه ها:

مرجعیت، تقلید، اجتهاد، معرفت، عوامل غیر معرفتی.

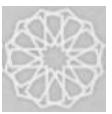
* نویسنده مسئول: محمد صادق بدخش

آدرس: یزد، خ شهید مدنی، ک سلطانی، پلاک ۳۰

کد پستی: ۸۹۱۹۷۵۶۷۳۶

ایمیل: sadeghbad61@yahoo.com

تلفن: ۰۳۵۳۶۲۱۵۲۷۲

۱ مقدمه

ایشان می گویند این سه نظر امروزه طرفداری ندارند.

نظر چهارم: این دو رابطه‌ی دیالکتیکی دارند، باور و احساس رابطه‌ی علی و معلولی دارند و هر کدام برای یکدیگر علت می شوند.

جریان عمده‌ی روان شناسی امروز بر نظریه‌ی چهارم است، ولی در همین قول یک نزاعی است که هنوز فیصله نیافت و آن نزاع این است که بین این دو وزن کدام بیشتر است؟ اینجا سه قول وجود دارد. یعنی همان مقدار که باور علت برای احساس می شود احساس هم همین مقدار علت برای باور است و هم عدل و هم ترازو هستند. این قول نسبت به دو قول دیگر طرفداران کمتری دارد. قول دیگر این است که باورها قوی تر از احساسات هستند و باورها تاثیر بیشتری بر احساسات می گذارند. قول آخر که استاد ملکیان آن را پذیرفته و نظر ویلیام جیمز هم هست این است که احساسات و عواطف از باورها قوت بیشتری دارند و بیشتر علت می شوند برای باورها. (ملکیان، بی تا)

نخستین بار جیمز در سخنرانی اراده معطوف به باور، ادعا کرد همه‌ی آراء و نظرات ما، ناشی از استدلال نیست. (ملکیان، ۱۹۹۹) جیمز در کتاب دین و روان می نویسد؛ در زندگی بشر آن بخشی که از تجربیات استدلالی و تعقلی جدا بوده اند و بشر آن را به طور خصوصی در باطن خود بنا کرده است قابل مقایسه با بخش تعقلی نیست، زیرا روش های تعقلی با سطح و ظاهر زندگی تماس دارند و به عمق آن نفوذ نمی کنند. (جیمز، ۱۹۶۴، ص ۵۶ و ۵۵)

بنابر آنچه تا کنون نقل شد نقش عوامل غیر معرفتی فی الجمله مورد پذیرش اندیشمندان زیادی قرار گرفته است؛ در ادامه به بیان بعضی از این عوامل و کیفیت تاثیر آن ها خواهیم پرداخت، این تاثیر حداقل در مورد بعضی از عواملی که ذکر خواهد شد شهودی و بی نیاز از اثبات است یعنی این اثرگذاری را هم در باورهای خود و هم دیگران می توانیم تجربه کنیم، بله ممکن است کسی سعی کند

رجوع به متخصص در فقه شیعی به صورت اجتهاد و تقلید تبلور یافته است، اما مسئله‌ی تقلید گاهی موجب انحراف در دین مردم می شد، همچنان که قرآن کریم در مورد بعضی از ادیان سابق بر اسلام می گوید؛ عالمان آن ها، دین را تحریف کرده و مردم را به گمراهی کشانده اند، در فقه شیعی برای مصون سازی جامعه از این آفت ها، شرایطی برای مرجع تقلید قرار داده شده است، مشهور فقیهان این شرایط را برای مرجع تقلید ذکر کرده اند: ۱. مرد باشد ۲. بالغ باشد ۳. عاقل باشد ۴. شیعه دوازده امامی باشد ۵. حلال زاده باشد ۶. عادل باشد ۷. حریص به دنیا نباشد ۸. مجتهد باشد ۹. از مجتهدان دیگر اعلم باشد.

به جز دو شرط اخیر که از امور معرفتی به شمار می آیند؛ سایر شرایط فی نفسه معرفتی نیستند، اما آیا این امور هیچ اثر معرفتی ندارند و صرفاً برای جلوگیری از انحراف تعمدی قرار داده شده اند یا اینکه در فرآیند استنباط موجب تغییراتی در باور فقیه می شوند؟ در متون دینی ادیان مختلف بر نقش اموری غیر معرفتی در فهم انسان تأکید شده است که در رأس آن ها گناه است، برخی از اندیشمندان غرب و شرق نیز تاثیر این امور بر باورها را پذیرفته اند، چه کسانی و با چه تبیینی در مورد فرآیند باور و تاثیر باورها از آنچه خارج از حوزه معرفت است سخن گفته اند؟

استاد ملکیان می گوید در مورد رابطه‌ی احساس که عاملی غیر معرفتی است و باور چهار نظر وجود دارد:

نظر اول: این دو رابطه‌ی علی و معلولی ندارند. دیوید هیوم به این رای قائل بود.

نظر دوم: باور برای احساس علت است، ولی نه برعکس.

نظر سوم: احساس برای باور علت است و آن هم علیت یک طرفه.

آگوستین به معنی شخصیت اخلاقی است که به واسطه‌ی عشق‌ها و خواسته‌ها شکل می‌گیرد. (همان، ص ۲۳۲) از نظر آگوستین اعتقاد ما به باورهای کاذب اخلاقی و الهیاتی صرفاً به خاطر خطا و اشتباه نیست، بلکه غالباً بدین دلیل است که عشق داریم به آن‌ها باور داشته باشیم. (همان، ص ۲۳۳)

دکارت نیز اختیاری بودن باور را پذیرفته بود به صراحت می‌گفت نباید درباره چیزی که با وضوح و تمایز کافی درک نشده حکمی صادر کرد. (دکارت، ۱۹۹۰، ص ۶۶)

کلیفورد این بحث را در ضمن اخلاق باور با مثالی بیان می‌کرد و می‌گفت فرض کنیم مالک یک کشتی معیوب بخواهد کشتی را با مسافران‌ش روانه دریا کند و همه شواهد نشان دهنده‌ی این باشد که کشتی آماده سفر نیست، ولی مالک کشتی با عزم خود برخلاف این شواهد، اطمینان به بی‌خطر بودن سفر پیدا کند، حتی در صورتی که کشتی به سلامت باز گردد مالک را مسئول دانسته و او را به خاطر باور نادرستی که باعث شده کشتی را به دریا بیندازد سرزنش می‌کنیم، نتیجه‌ی آن که کلیفورد می‌گیرد این است که باورها هم تا حدودی ارادی هستند و هم برای شخص باورمند مسئولیت آورند. (Clifford, 1879: p338)

از دیگر طرفداران نقش اراده در باور، زاگزبسکی است، او انسان را در برابر باورهایش مسئول می‌داند، از نظر او مجذوب بودن به یک باور باعث می‌شود به ملاحظاتی که در جهت مخالف آن باور قرار دارند توجه نشود. البته زاگزبسکی نمی‌گوید باور، امری کاملاً ارادی است و ما باورهای خود را مستقیماً انتخاب می‌کنیم بلکه حتی اگر اراده در باور نقش کمی هم داشته باشد باور را از انفعالات نفسانی که شخص در آن فقط نقش پذیرنده را دارد خارج می‌کند و همین مقدار از تاثیر برای مسئولیت آور بودن باور کافی است. (پورسینا، ۲۰۰۶، ص ۲۱۱ و ۲۱۷)

در اینجا مناسب است به برخی مخالفان اراده‌گرایی نیز اشاره کنیم؛ برنارد ویلیامز و جان اتان بنت

نسبت به این تاثیر، خودآگاهی پیدا کند و برای خالص شدن باورهای خود تلاش کند، اما این تلاش همیشه موفقیت‌آمیز نیست و ناخودآگاه در باورها تاثیر می‌گذارد.

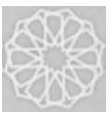
۲ اراده

تاثیر اراده بر معرفت یا اراده‌گرایی از مباحث مطرح در میان معرفت‌شناسان است، اینکه آیا همچنان که با اراده‌ی خود حرکتی انجام می‌دهیم، می‌توانیم به گزاره‌ی باور پیدا کنیم؟ یا اینکه باورهای ما غیر اختیاری و نتیجه‌ی علل خارج از اراده هستند؟

اراده‌گرایی دارای دو نوع مستقیم و غیر مستقیم است، اراده‌گرایی مستقیم به این معناست که ما همچنان که افعال خارجی را اراده و انتخاب می‌کنیم می‌توانیم به طور مستقیم باورهای خود را نیز اختیار کنیم، این نوع اراده‌گرایی طرفداران کمی دارد و اما اراده‌گرایی غیر مستقیم یعنی افراد می‌توانند با قرار دادن خود در شرایط ویژه و انتخاب نوع استدلال‌ها و شیوه‌ی سنجش آنها، به طور مستقیم به باور خاصی برسند.

تاثیر اراده بر باور را در مسیحیت شاید اولین بار آگوستین مطرح کرد، او کسب معرفت را متأثر از جنبه‌های ارادی می‌دانست و می‌گفت پژوهش‌میل برای شناخت است آگوستین در تعبیری می‌گوید: «آیا اگر کسی نخواهد باور می‌آورد یا اگر آن را اراده کرده باشد، باور نمی‌آورد؟ در واقع چنین موضعی محال است» (پورسینا، ۲۰۰۶، ص ۲۲۷) این سخن را آگوستین از دو جنبه تبیین می‌کرد؛ جنبه‌ی اول این که معرفت در صورتی حاصل می‌شود که شخص اراده کند به آنچه در مخزن حافظه موجود است توجه کند، اما وجه دوم، آگوستین به آنچه در مورد نقش گناه و امیال در معرفت ذکر کردیم باز می‌گردد، آگوستین می‌گوید اشخاص در جمع‌آوری ادله و بررسی آن‌ها به سمتی حرکت می‌کنند که میل و اراده‌شان آن‌ها را به آن سمت می‌کشاند.

آگوستین می‌گوید یک عنصر مهم در باور، قبول است، قبول کار اراده است، اما اراده در نظر

تبیین اول: واقعیت در خارج از نفس وجود دارد و نفس با حرکت جوهری از یک سو و مواجهه با موجودات مادی از سوی دیگر مستعد می شود که صور ادراکی را از موجودات برتر (واهب الصور) درک کند. بر اساس این دیدگاه نفس با حرکت ارادی به تکامل جوهری رسیده و مستعد پذیرش صور علمی می گردد.

تبیین دوم: واقعیت علم، خارج از نفس انسان نیست، بلکه مجرد عقلی قائم به نفس است به صورت قیام صدور یعنی نفس، فاعل و عقل، قابل آن است. در این دیدگاه نیز نفس به صورت ارادی صور را ایجاد می کند. (برنجکار، جمالی، ۲۰۱۶)

با توجه به گزارشی که از اقوال مختلف ارائه شد، تاثیر اراده بر باور به دو صورت است: صورت اول، اینکه شخص بخواهد باوری را بپذیرد و این خواست او باعث شود بی طرفی او در تحقیقاتش از بین برود و ادله ای که می پذیرد، متناسب باور انتخاب شده اش نباشد؛ اما به خاطر اراده ای که برای قبول آن باور دارد، آن عقیده را حفظ کند یا گاهی دلایل کافی برای اثبات باور وجود دارد، اما او نخواهد قبول کند؛ صورت دوم تاثیر باور به تبیین خاصی بر می گردد که از آگوستین و صدرا در مورد چگونگی تحصیل علم نقل کردیم که این دو نفر، به دست آمدن علم را منوط به انتخاب شخص برای قرار گرفتن در معرض القای صورت های علمی یا خلق آن ها قرار می دهد. در صورت اول ممکن است باور انتخاب شده مطابق با واقع باشد و ممکن است نباشد، اما در صورت دوم همچنان که مشخص است بحث از صورت های علمی حقیقی است نه مطالب کاذب.

۳ گناه

آن چنان که در متون مقدّس ادیان مختلف آمده است گناه مانع بزرگی در مقابل رسیدن به حقائق است و اجتناب از گناه نقش ایجابی در فهم واقعیات دارد.

برای مثال، قرآن کریم یکی از راه های رسیدن به توانایی فهم حقیقت را ترک گناه می شمارد:

باور را مانند خجالت کشیدن غیر ارادی می دانند؛ ویلیامز می گوید اگر باورهای ما اختیاری بودند می بایست بتوانیم هر باوری چه صادق و چه کاذب را کسب کنیم (Adler, 2002: 59) آلستون نیز در بیان غیر ارادی بودن باورها، کنترل ارادی را به چند نوع تقسیم می کند، قسم اول: کنترل ارادی پایه مانند حرکات دست و پا، قسم دوم: کنترل ارادی غیر پایه مانند روشن کردن چراغ که از طریق حرکت بدن انجام می شود، قسم سوم: کنترل ارادی با فاصله طولانی مانند نقاشی کردن خانه، قسم چهارم: کنترل ارادی با واسطه مثل تأثیر گذاری بر قلب به وسیله ورزش و تغذیه؛ آلستون کنترل ما بر باورها را از قسم چهارم می شمارد (Feldman, 2000: 670).

در نقد مدعای این گروه باید گفت پذیرفتن نقش اراده در باور به معنای این نیست که انسان می تواند به گزاره ای که علم به بطلان آن دارد باور پیدا کند، بلکه می گوئیم انسان می تواند به گزاره ای اعتقاد پیدا کند که ادله ای کافی برای آن وجود ندارد و این جاست که اراده او در باور معنی پیدا می کند.

اندیشمندان اسلامی با مفروض گرفتن نقش اراده در باور، این عبارت را پذیرفته و نقل می کنند که تصدیق مطلبی بدون دلیل، باعث خارج شدن انسان از کسوت انسانیت است. (نورانی، ۲۰۰۲، ص ۹۸) شهید مطهری هم در مباحث فلسفه اخلاق یکباره بحث را از اینجا آغاز می کند که افعال و صفات و اندیشه های اخلاقی و ضد اخلاقی چیست. (مطهری، ۲۰۱۰، ج ۲۲، ص ۲۸۸) تصریح شهید بر باور اخلاقی و ضد اخلاقی نشان دهنده اعتقاد ایشان به ارادی بودن باور است. ایشان در جایی دیگر در بیان معیار روح علمی و آفت های تحقیق علمی می گویند گاهی شخص، عقیده ای را ابتدا انتخاب می کند و می خواهد حقیقت مطابق باور او باشد پس به دنبال دلیل برای اثبات آن باور می رود. (همان، ج ۲۲، ص ۵۴۹)

ملاصدرا هم در بیان کیفیت حصول علم برای نفس دو تبیین دارد که بنابر هر دو تبیین اراده در رسیدن به علم اثرگذار است:

محرمات است و گاهی مراد تمام رذائل اخلاقی مؤثر در معرفت است حتی اگر صفتی درونی و ملکه ای نفسانی باشد و در رفتار و کردار شخص بروز نداشته باشد، بلکه صرف وجود آن روحیه در باورها اثر گذاشته و افراد به تناسب قوت یا ضعف این صفات، در باورها و اعتقاداتشان تفاوت پیدا می کنند، در متون دینی و کلمات برخی اندیشمندان، تاثیر رذائلی چون هوی پرستی، تکبر، لجاجت، تعصب و طمع بر باورها مورد توجه قرار گرفته است.

قرآن کریم پیروی از هوس ها را موجب گمراهی معرفی کرده است: از هوی و هوس پیروی نکنید که از حق منحرف خواهید شد. (سوره نساء، آیه ۱۳۵)

امام علی علیه السلام می فرمایند: بیشترین قربانگاه های عقول زیر برق طمعهاست. (شریف الرضی، ۲۰۰۹، ص ۳۴۸) و در سخنی دیگر می گویند کسی که تکبر بورزد، تعلیم نمی بیند. (تمیمی آمدی، ۱۹۸۹، ص ۷۷۳) آن حضرت درباره ی لجاجت بر خطای در فهم نیز فرموده است: لجاجت رأی و نظر را فاسد می کند. (همان، ص ۵۸)

این حقیقت که بعضی عادات و ملکات باورهای ما را تحت تاثیر قرار می دهند مورد توجه اندیشمندان حوزه های مختلف نیز بوده است، فلاسفه ای که در حوزه ی ادراکات بشری و معرفت شناسی تحقیق کرده اند، روانشناسانی که باورها را مورد پژوهش قرار داده اند و عالمان و اصولیانی که شرایط مجتهد جامع الشرایط را بررسی کرده اند به این مسئله پرداخته اند و هرکدام با رویکرد خاص خود تاثیر رذائل اخلاقی را در به صواب رسیدن باورها پذیرفته و تحلیل کرده اند.

ملاصدرا در کتاب أسفار تاثیر اعمال قبیح و اخلاق و عادات زشت مانند حبّ جاه و مقام و سایر امراض نفسانی را چنان زیاد می داند که می گوید حتی ممکن است شخصی به خاطر این صفات شکل منتج قیاس را عقیم تصور کند و تمام اشیاء را به صورتی خلاف واقع ببیند، استحکام این صفات در نفوس باعث می شود شخص از تعلّم خودداری کند

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اگر از خدا پروا کنید ، برای شما وسیله‌ای جهت جدا ساختن حق از باطل قرارمی‌دهد. (سوره انفال، آیه ۲۹)

از خدا پروا کنید و خداوند به شما تعلیم می‌دهد. (سوره بقره، آیه ۲۸۲)

و در آیاتی دیگر گناه را موجب رسیدن به مرحله ی انکار حقیقت می داند:

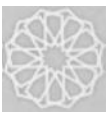
سپس سرانجام کسانی که اعمال بد مرتکب شدند به جایی رسید که آیات خدا را تکذیب کردند و پیوسته آن را مسخره می‌نمودند. (سوره روم، آیه ۱۰)

آیا دیدی کسی را که معبود خود را هوای نفس خویش قرار داده و خداوند او را با آگاهی (بر اینکه شایسته هدایت نیست) گمراه ساخته و بر گوش و قلبش مهر زده و بر چشمش پرده‌ای افکنده است؟ (سوره جاثیه، آیه ۲۳)

ملاصدرا در بیان تاثیر گناه بر معرفت می گوید قلب، محل الهام است و گوش و چشم، باب فهمیدن هستند و گنهکاران به دلیل گرفتار شدن در شهوات بر قلب و چشم و گوش خود مهر نهاده و در زندان تاریکی ها اسیر شده اند، به همین دلیل راهی به علوم باطنی کشف و شهودی و علوم ظاهری تعلیمی و اکتسابی ندارند. (صدرالمتألهین، ۱۹۸۷، ج ۴، ص ۲۷۰)

او در بیان دیگری می گوید؛ شأن روح انسان این است که همچون آینه، اشیاء در او متجلی شوند و این شأن در ابتدای امر به صورت بالقوه است، انسان با انجام اعمال مختلف یا این قوه را به فعلیت و کمال می رساند یا آن را زائل می کند. ملاصدرا می گوید؛ اشتغال به امور علمی و ریاضت های دینی و تکالیف شرعی باعث بالفعل شدن این قوه هستند و در مقابل، خروج از این روش و اشتغال به دنیا و آلوده شدن به شهوات و گناهان، این قوه را نابود می کند. (صدر المتألهین، ۱۹۸۱، ص ۹)

مراد از گناهی که باعث نقص در معرفت می شود، گاهی صرف مخالف با دستورات دینی و ارتکاب

کرده و همه آن را بخاطر جهالت خود تحریف می کنند و به خاطر کمبود معرفت، اشیاء را در غیر موضع خود قرار می دهند. (طبرسی، ۱۹۸۲، ج ۲، ص ۴۵۸)

امام حسن عسکری (ع) در این بخش از روایت در صدد بیان تاثیر گنهاری بر اشتباه و تحریف هستند تحریفی که نه از روی تعمد، بلکه به خاطر جهل ناشی از فسق رخ می دهد، اینکه گفته شد امام (ع) در این قسمت حدیث، تحریف غیر عمدی را بیان می کنند به این دلیل است که تحریف و دروغ تعمدی را در ادامه روایت، هنگام ذکر دسته‌ی دوم و سوم از فقیهان فاسق ذکر کرده اند. پس دسته اول مربوط به کذب عمدی نیست. این حدیث در مسئله‌ی اجتهاد و تقلید مورد استناد فقیهان قرار گرفته است و بر اساس آن، مجتهد جامع شرایط را کسی دانسته اند که این صفات را داشته باشد. (نجفی، ۱۹۶۱، ج ۲، ص ۲۱۱ و طباطبایی یزدی، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۱۰)

یکی دیگر از صفات مذموم و مانع از دریافت مطالب علمی به صورت حقیقی و مطابق با واقع، صفت تعصب است، تعصب به معنای سعی در حمایت کردن است، تعصب در صورتی که آنچه مورد حمایت قرار می گیرد، باطل باشد یا حمایت کننده از روش های نادرست استفاده کند، مذموم شمرده می شود. (نراقی، ۲۰۰۹، ص ۵۰۲) تاثیر این صفت بسیار روشن است وقتی کسی نسبت به باور ناصحیحی تعصب بورزد نخواهد توانست به حقیقت دست پیدا کند چون از هر استدلالی که علیه اعتقاد خود ببیند، دوری کرده و کوچکترین شاهد در اثبات سخن خود را می پذیرد.

از دیگر صفات مذموم و اثرگذار در عدم درک حقیقت، عجب و خودپسندی است امام صادق علیه السلام فرمود: خودپسندی مانع تحصیل علم است و انسان را به سوی نادانی و خواری می کشاند. (نوری، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۱۴۰) و امام علی (ع) می فرمایند هر که رأی خود را بیسندد در خطا افتد و هر که به عقل خود کفایت کند بلغزد. (کلینی، ۱۹۸۶، ج ۸، ص ۱۹)

و حکمت را انکار کند. علت انکار و خودداری از فهمیدن این است که نمی خواهند مطالب فاسدی که موجب استقرار صفات فاسد در وجودشان شده، متزلزل و سست شود و به رها کردن آن ها مجبور شوند. (صدر المتألهین، ۱۹۸۱، ج ۵، ص ۱۵۹)

علامه طباطبائی در تحلیل تاثیر گناه بر معرفت می گویند: «هر گاه در نفس، قوای طبیعی یعنی شهوت و غضب غلبه پیدا کنند نفس را به جانب خود می کشانند و سلطان نفس شده و در این هنگام به آنچه مقتضای شهوت و غضب است اذعان پیدا می کند.» (طباطبایی، ۱۹۸۳، ص ۲۰۰) علامه در جای دیگری نیز می گوید: تکرار عمل قبیح، بی مانع بودن آن را تلقین می کند تا جایی که زیبایی عمل به ذهن تلقین می شود و مجال تصور مخالف به عقل داده نمی شود. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج ۱، ص ۱۱۴)

همچنان که اشاره شد اصولی ها و فقیهان نیز در مباحث مربوط به اجتهاد و تقلید، تاثیر گناه بر معرفت را مورد توجه قرار داده اند. مرحوم وحید بهبهانی در بیان شرایط مجتهد جامع شرایط می گوید مجتهد باید مدتی از عمرش را در تهذیب صرف کرده باشد چون در اجتهاد، یک قوه قدسی شرط است؛ زیرا علم نوری است که خدا در قلب هر کسی بخواهد قرار می دهد، مخصوصا علم فقه؛ و نور در قلب فاسد وارد نمی شود. (وحید بهبهانی، ۱۹۹۴، ص ۳۴۵)

در روایتی از امام حسن عسکری (ع) به این شرط تصریح شده است:

هر کدام از فقیهان که صیانت نفس دارد، از دینش محافظت می نماید، با هوای نفس مخالفت کند و امر مولای خود را اطاعت کند، پس برای مردم است که از او تقلید کنند ... هر که از فقیهان ما مرتکب قبایح و فواحش گردند چنانچه فسقه فقیهان عامه نیز مرتکب شدند پس از آن ها هر چیزی یا کرامتی که از ما نقل می کنند، نپذیرید؛ چون به همین جهت در سخنان ما تخلیط زیادی به وجود آمده است؛ افراد فاسق مطلبی را از ما دریافت

به همین جهت او معتقد بود اگر عقل در پرتو اشراق بدان صور جاودانه الهی دست نمی یافت به صدور هیچ حکمی درباره‌ی محسوسات قادر نبود پس انسان به هر معرفتی که دست می یابد مرهون اشراق الهی است. (همان، ص ۷۹) و تعلیم همه‌ی حقایق تنها از سوی خدا میسر است. (همان، ص ۸۶)

دلیل دیگر آگوستین برای الهی بودن یادگیری این بود که فهم اشخاص از یک عبارت متفاوت است و یادگیری افراد مختلف از یک معلّم هم یکسان نیست و حتی ممکن است گوینده نتواند شنونده را اقناع کند و شنونده به چیزی بر خلاف باور گوینده معتقد شود پس الفاظ معلّم، علت یادگیری نیست، آگوستین می گوید آموزگاری از درون به ما تعلیم می دهد که همان خداست؛ او قبول ندارد که ذهن، تصورات و معانی را از پیش خود بیافریند چون در صورت قائل شدن به اینکه خود ذهن تصورات و معانی را می آفریند نمی توان توافق عموم انسان ها بر غیر محسوساتی مثل عدد را توجیه کرد چون اگر این تصورات و معانی محصول ذهن ها بودند باید اختلافاتی در آن ها مشاهده می کردیم، اگر خود ذهن حقیقت را تولید کرده باشد با توجه به اینکه ذهن هر کسی خاصّ اوست تولید حقیقت واحد بدون مبنای مشترک ممکن نخواهد بود. (همان، ص ۸۸)

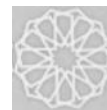
آگوستین پس از اثبات آموزگار درون، به مسئله‌ی گوش دل و شنوا بودن آن تأکید می کند و می گوید گناه و اشتغال به مادیات مانع از دریافت مفاهیم از آموزگار درون است. او در تعبیر دیگری می گوید عدم درک صحیح من از امور روحانی مانع از رؤیت حقیقت می شود حقیقتی که اگر قادر به مشاهده اش بودم به آسانی در ذهن من حضور می یافت. (همان، ص ۱۱۴)

جدای از این تبیین خاصّ در مسئله‌ی تاثیر گناه بر معرفت، تبیین ملموس تری از اثرگذاری برخی فضائل و رذائل نیز ارائه می شود که مشابه مطالبی است که از برخی عالمان شیعی نقل کردیم. در این تبیین گفته می شود انسان برای شناخت صحیح

مرحوم لنگرودی در تبیین چگونگی اثر گذاری عجب و خود برتربینی بر خطای معرفتی می گویند عجب باعث می شود شخص به خوبی در عمق مسئله غور و تلاش نکند، بنابر این اجتهاد او ناقص بوده و آن چنان که سزاوار است در مسئله ممخّص نیست، از نظر ایشان عجب گاهی نیز موجب عناد و لجاجت می شود. (لنگرودی، ۱۹۹۱، ج ۱، ص ۴۷۶) پس عجب و خودپسندی به دو صورت می تواند معرفت را تحت تاثیر خود قرار دهد: یکی اینکه شخص به خاطر از خود راضی بودن، در رسیدن به حقیقت تلاش کافی نکند و دیگری اینکه خودپسندی باعث استبداد رأی شود و سخن دیگران را هر چند حقّ باشد نپذیرد.

متفکران غیر اسلامی نیز به مسئله تاثیر اموری خارج از حوزه‌ی معارف بر باورها پرداخته اند که یکی از آن ها تاثیر گناه است، آگوستین با بیان نظریه ای درباره‌ی فرآیند فهم، این تأثیر را اثبات می کند از نظر او هنگام صدور احکام یقینی مثلا در ریاضیات و هنگام حکم کردن درباره‌ی اشیاء محسوس، ذهن ما با حقیقتی مرتبط است که بر مبنای آن می تواند به احکام خود شکل دهد. اگر در جمع عدد سه و هفت به ضرورت به عدد ده می رسیم این نه حکمی برخاسته از تجربه، بلکه حکمی معیارین است که حتی تجربه خود را نیز بر مبنای آن شکل می دهیم. (پورسینا، ۲۰۰۶، ص ۷۴)

اینکه چرا آگوستین می گفت ذهن ما با حقیقتی دیگر در ارتباط است به این دلیل بود که او می دید آنچه در عالم محسوسات وجود دارد حتی خود ذهن، متغیر و فانی است. از این رو، باید حقایقی فوق ذهن های ما باشند که دریافت همان ها سبب می شوند که ذهن های انسان ها با اینکه متفاوتند به توافق بر سر حقایق ضروری برسند. آگوستین معتقد بود علت اینکه اذهان مختلف می توانند در حقیقت و صدق داوری های کلی و ضروری به توافق برسند این است که ذهن تحت اشراق الهی، حقیقت ضروری و کلی این داوری ها را در می یابد. (همان، ص ۷۵)

بالمقیاس الی الغیر یا مسائل نظری استنباط شده از یقینیات اولیه هستند و به باید نخستین منتهی می شوند، تعیین باید نخستین نقش اساسی در باورهای افراد نسبت به خوب یا بد بودن افعال و حکم عقلی آن ها نسبت به باید ها و نبایدها دارد؛ برای مثال، افعالی که منتج به هدف الف می شوند با افعالی که هدف ب را نتیجه می دهند، متفاوتند. تصور کنید کسی که تنها باید نخستین او پیشرفت مادی است و کسی که پیشرفت معنوی را در نظر دارد و کسی که به در این دنیا رفاه را بیشتر در نظر دارد و کسی که به دنبال آرامش روحی و کم کردن رنج بشر است، به طور قطع هرکدام از این اهداف، مقتضی انجام افعال ویژه ای است.

امیال و دغدغه ها نوع دیگری از تاثیر را هم با خود دارند که بیشتر مورد توجه اندیشمندان بوده است و آن، تاثیر در جمع آوری شواهد و سنجش آن هاست. در مطالب پیش رو این دو نوع تاثیر، تبیین خواهد شد.

از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که فرمود محبت و دوستی نسبت به یک شیئی، انسان را کور و کر می کند. (صدوق، ۱۹۹۲، ج ۴، ص ۳۸۰) امام علی (ع) نیز می فرمایند: و هر که عاشق چیزی شود چشمش را کور، و دلش را بیمار می کند، آن گاه با چشمی غیر سالم نظر می کند، و با گوشه غیر شنوا می شنود خواهشهای نفسانی عقلش را دریده است. (شریف الرضی، ۲۰۰۹، ص ۹۳)

و همچنین امام صادق (ع) فرمودند محبت به دنیا انسان را کور و کر و لال می کند. (کلینی، ۱۹۸۶، ج ۲، ص ۱۳۶)

استاد ملکیان درباره‌ی تاثیر خواسته ها بر باورها می گوید:

«به نظر می رسد که به لحاظ روانشناسی ادراک، انسان در دو حالت گزاره ای را می پذیرد: ۱- وقتی برهانی قوی (برهان که اختصاص دارد به منطق و ریاضیات و فلسفه مابعدالطبیعه) وجود داشته باشد که نتوانیم خود را از آن رها کنیم و آن را انکار

محتاج لوازمی مانند فضائل عقلانی است و سعت نظر، حساسیت در جمع آوری اطلاعات، همه جانبه نگری، انصاف، شجاعت عقلانی، فروتنی عقلانی، پشتکار، صبر و دقت نمونه هایی از این فضایل اند.

گناه و صفات مذموم اخلاقی در رابطه با فضائل اخلاقی رابطه‌ی علی و معلولی داشته و در آن ها اثر منفی می گذارند. برای مثال، شخصی که عزت نفس کافی ندارد و بیش از حد می خواهد مورد محبت دیگران قرار بگیرد می تواند به سوی راحت طلبی عقلانی متمایل شود بدین نحو که می خواهد بر حق باشد و در برابر اثبات اشتباه بودن باورهایش مقاومت می ورزد. لجاجت، مصروف کردن همه همت در ردّ طرف مقابل، نگاه به ضعف ها بجای تلاش برای فهمیدن نیز از آثار گناه های اخلاقی اند که در شناخت انسان اثر می گذارند. (همان، ص ۳۰۰)

از نظر لیندا زاگزیسکی نیز فضائل فکری و اخلاقی دارای رابطه‌ی علی و معلولی هستند. برای مثال، فضیلت اخلاقی صداقت مستلزم احترام به حقیقت است که باعث می شود شخص تمام تلاش خود را برای دریافت و نگهداری و بیان حقیقت به کار گیرد که این تلاش محتاج برخورداری از سطح بالایی از فضائل فکری است. از طرف مقابل نیز صفاتی مانند حسادت و غرور مانع کسب فضائل فکری اند. شخص خودپرست می خواهد همیشه راه خود را در پیش بگیرد و همیشه بر حق باشد به همین دلیل در برابر اثبات اشتباهاتش مقاومت می ورزد، او سعی می کند تنها مطالبی را مطالعه کند که باورهای او را تأیید می کنند و نقدهای مربوط به باور خود را منصفانه ارزیابی نمی کند و وقت زیادی را صرف تفوق و اثبات برتری خود می کند. (پورسینا، ۲۰۰۲ش)

۴ دغدغه و امیال و اهداف

دومین عامل غیر معرفتی مؤثر در معارف بشری، دغدغه ها و اهداف و امیال شخص است. در عامل دوم به دنبال ردائیل نفسانی نیستیم، بلکه بنا بر اینکه احکام عقلی عملی، إخبار از ضرورت های

موضوع آن، بررسی روابط و پیوندهای میان انواع زندگی اجتماعی و اقسام گوناگون معرفت هاست. (علیزاده، ۲۰۱۱، ص ۲۵)

این مسئله واضح است که نفس تعامل افراد با یکدیگر، آثاری را با خود به همراه دارد که اگر این تعامل وجود نداشت یا گروهی که شخص با آن ها در ارتباط است خصوصیات دیگری داشتند، وضعیت شخص تفاوت پیدا می کرد. جامعه می تواند دغدغه ها، امیال، عواطف، خلیقات و الگوهای معرفتی اعضا خودش را تعیین و به آن ها إلقاء کند. همچنین جامعه می تواند هنجارهایی را به افراد جامعه تحمیل کند به صورتی که افراد آن هنجارها را، مطالبی ثابت و بدیهی و بی نیاز از دلیل تلقی کنند و نظام معرفتی خود را بر آن اساس استوار کنند.

علامه طباطبائی می گویند: «آزمایش های متوالی نشان داده محیط زندگی انسان در افکار وی دخیل می باشند و اختلاف معلومات و افکار با اختلاف منطقه و محیط زندگی حتی در یک فرد انسان به حسب دو زمان و به موجب اختلاف شرایط، روشن و غیر قابل انکار است و همچنین ما می توانیم با تربیت های گوناگون در انسان افکار گوناگونی ایجاد کنیم» (طباطبائی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۱۳۸)

این تاثیر از نظر فهم دین نیز مورد توجه بوده است. برای مثال، شهید صدر در کلماتشان با صحّه گذاشتن بر اثرگذاری جامعه در فهم دین، این تاثیر را گاهی مثبت و گاهی منفی ارزیابی می کند، ایشان در توضیح دو روش متفاوت در استنباط می گویند؛ روش اول به این صورت است که شخص فقط با تسلط بر لغت نصوص را می فهمد آگاهی این شخص تنها به لغت و دلالت لفظی و سیاقی الفاظ است و آگاهی دیگری ندارد. اما روش دوم، به این شکل است که شخص برای استنباط از ادلهی لفظی با سایر خردمندان در صحنه های مختلف اجتماع زندگی کرده است، افرادی که چنین زندگی اجتماعی دارند، واجد یک آگاهی مشترک و زمینهی عمومی با سایرین در صحنه های مختلف از جمله تشریح و قانون گذاری می شوند که فقیهان از آن با عنوان

کنیم. ۲- وقتی که علی رغم نبود برهان، گزاره مفادش با خواسته های فطری انسان موافق باشد.» (ملکیان، ۱۹۹۵، صفحه ۵۹)

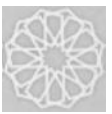
هابز در این مورد می گفت: «تا زمانی که انسان میل خود را معیار تشخیص نیک و بد قرار دهد، در حال جنگ است. جنگ همه بر ضد همه. این امیال باعث تفاوت داوری در مورد آنچه موافق یا مخالف عقل است، می شود.» (هابز، بی تا، ص ۱۸۲) او همچنین می گوید: «اگر برابر بودن زوایای مثلث با صد و هشتاد درجه مخالف امیال صاحبان سلطه بود یا تحریف می شد یا سرکوب.» (وستفال، ۱۹۹۹، ص ۱۰) در نظر هابز نقش امیال و خواسته ها، نقش سرکوب کردن واقعیت است، چه در زمینه های شخصی و چه در مسائل جمعی.

کانت نیز آن چنان که وستفال از او نقل می کند، می گوید: نیازها و گرایش های انسانی عاملی را در درون شکل می دهند که شروع به مناقشه در قوانین سخت و خشک ناظر به وظیفه می کند و آن ها را دستخوش فساد می کند. (همان، ص ۱۱)

بررسی نظریات را با کلامی از شهید مطهری خاتمه می دهیم. ایشان در توضیح روح حقیقت جویی می گویند: «یک وقت انسان مدّعی را پیش خودش فرض کرده، بعد می خواهد حقیقت آن جوری باشد که او دلش می خواهد. این خودش منشأ گمراهی است. در آیات سوره نجم این مطلب هست که یکی از منشأهای گمراهی افراد این است که هوای نفس را دخالت می دهند و در نتیجه با ذهن غرض آلود وارد مطالعه مسائل می شوند.» (مطهری، ۲۰۱۰، ج ۲۲، ص ۵۴۸-۵۴۹)

۵ فضای اجتماعی

تاثیر فضای جامعه بر معرفت در حوزه های گوناگون، امری پذیرفته شده است آنچنان که شاخه ای از علم را به نام جامعه شناسی معرفت برای تحلیل و بررسی این تاثیر تدوین کرده اند. اصطلاح جامعه شناسی معرفت نخستین بار توسط ماکس شلر مطرح شد و همو این علم را دانشی دانست که

حاکم است و فقیه سعی می کند نصّ دینی را در آن چارچوب بگنجاند و اگر نصّ را قابل تطبیق با آن هنجار اجتماعی ندید از آن نصوص دست برداشته و به نصوصی که مخالف آن چارچوب نیست یا کمترین مخالفت را دارد رجوع کند. مثالی که شهید برای این آفت می زنند، کنار گذاشتن ادله ای است که گاهی سلطه‌ی مالک بر ملکش را محدود می کند یا گاهی اجازه می دهد زمینی را از مالک آن بگیرند و به دیگری واگذار کنند. ایشان می گویند یکی از فقیهان ترک عمل به این نصوص را به خاطر مخالفت با اصول و ادله‌ی عقلی ترجیح داده است و منظور او از دلیل عقلی افکاری است که ملکیت را مقدس می داند، این در حالی است که هیچ دلیل عقلی بر مقدس بودن ملکیت به حدّی که مانع از عمل به نصوص مذکور شود وجود ندارد، ملکیت فقط رابطه‌ی اجتماعی میان فرد و مال است که این رابطه یک فرض گرفتن و اعتباری از سوی جامعه یا هر قانون گذار دیگری برای رسیدن به هدف معین است نه مقتضای دلیل عقلی. (همان، ص ۳۸۵)

نکته‌ی بسیار مهم در سخن شهید صدر این است که گاهی هنجارهای حاکم بر جامعه با حکم عقل اشتباه می شود و مخالفت با آن ها را مخالفت با بدیهیات عقلی می شمارند، این هجمه از سوی جامعه بر شخصی که بخواهد از نصوصی دینی استفاده کند چنان قوی است که حتی قرآن کریم می گوید نزدیک بود جامعه‌ی رسول خدا (ص) را به سمت خود بکشاند: نزدیک بود آنها تو را از آنچه بر تو وحی کرده‌ایم بفریبند، تا غیر آن را به ما نسبت دهی؛ و در آن صورت، تو را به دوستی خود برمی گزینند. و اگر ما تو را ثابت قدم نمی‌ساختیم، نزدیک بود به آنان تمایل کنی. (سوره‌ی اسراء، آیات ۷۳ و ۷۴)

متخصص دینی و همچنین کسانی که بیرون از این حوزه قرار دارند و می خواهند نقدی بر رفتار متخصصان داشته باشند نباید این هنجارها را به عنوان حکم عقل بر متون دینی تحمیل کنند.

آنچه تا کنون گفته شد تاثیرپذیری باور یک شخص از باورهای رائج در جامعه است یعنی تا کنون

مناسبات حکم و موضوع نام می برند. مثلاً وقتی دلیلی بگوید هرکس آب یا چوبی از جنگل را تصرف کرد مالک آن می شود به مناسبات حکم و موضوع فهمیده می شود تمام ثروت های طبیعی واجد چنین حکمی اند و تفاوتی بین آب و چوب و غیر آن نیست. به عقیده‌ی شهید صدر، فهم اجتماعی نص به معنای فهمیدن نص در پرتو برداشت های عمومی است که بر اثر یک آگاهی مشترک که افراد مختلف در آن شریکند. شهید صدر مجوز اعمال این برداشت ها را اصل حجیت ظهور معرفی می کند و می گوید گوینده لغاتی را به کار برده که فهم اجتماعی خاصی را به وجود می آورد و شارع این فهم را امضا کرده است. (صدر، بی تا، ص ۹)

شهید در این سخن اثر مثبت جامعه در فهم دقیق تر متن را بیان کرد، اما شهید نوع دیگری از تاثیر گذاری را نیز ذکر می کند که باعث خطای مجتهد در استنباط از نص می شود، ایشان می گویند یکی از خطاهای افرادی که به دنبال استنباط از نصوص هستند توجیه واقع است به این صورت که شخص با قصد یا بدون قصد، نصوص را دگرگون کرده و به گونه ای می فهمد که توجیه کننده واقعیت فاسدی باشد که در اطراف زندگی او جریان دارد و این واقعیت موجود را به عنوان ضرورتی که راه فراری از آن نیست اعتبار می کند، مثالی که شهید برای این گونه استنباط می آورد تسلیم شدن برخی در برابر ربای موجود در جامعه و دگرگون کردن معنای آیه ربا است. خداوند در این آیه می گوید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید ربا را چند برابر نخورید از خدا پروا کنید، تا رستگار شوید. (سوره آل عمران، آیه ۱۳۰) بعضی گفته اند خداوند در این آیه ربا را در صورتی که اضعاف مضاعف نباشد و به مبلغ فاحشی نرسد، مجاز دانسته است و به این صورت واقعیت موجود در جامعه را بر متن تحمیل کرده اند. (صدر، ۱۹۹۶، ص ۳۸۴)

آفت دیگری که شهید به عنوان یکی از موارد تاثیرگیری نادرست فقیه از جامعه بیان می کند این است که گاهی چارچوب فکری نادرستی بر جامعه

رابطه‌ی مستقیم با آن مبحث دارند، اما عوامل دیگری نیز در شکل‌گیری باور اثر دارند که حتی از مقوله‌ی معرفت و دانش نیستند؛ با بررسی این عوامل، شروط مذکور در روایات برای مرجع تقلید روشن تر، موجّه تر و ضابطه مندتر می‌شود برای مثال، اگر احساسات شدید می‌تواند به صورت ناخودآگاه باورها را تحت تأثیر قرار دهد، مرجع تقلید نباید مغلوب احساسات باشد و این نکته می‌تواند در تعیین شرط اول و دوم مرجعیت که در مقدمه ذکر شد، مورد توجه قرار گیرد و اگر فضای اجتماعی در باورها اثرگذار است شرط زنده بودن مرجع تقلید می‌تواند تحلیل و بررسی شود؛ مضاف بر اینکه تشخیص مجتهد اعلم از میان تعدادی از مجتهدان نیز با توجه به آثار معرفتی عوامل فوق‌الذکر واجد جنبه‌های جدیدی می‌شود، اینکه آیا مهذب تر بودن یا حضور در متن جامعه داشتن یکی از دو مرجعی که از نظر سایر شرایط با یکدیگر مساوی هستند، نقشی در تعیین یکی از آن‌ها به عنوان مرجع تقلید دارد یا ندارد نیز از این مباحث تأثیر می‌پذیرد.

تعارض منافع

طبق اعلام نویسندگان، هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان (میزان مشارکت):

این مقاله از رساله‌ی دکتری نویسنده مسئول (محمد صادق بدخش) اخذ شده و دکتر محمد محمد رضائی استاد راهنمای این رساله بوده‌اند.

تقدیر و تشکر

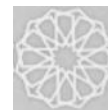
لازم است در انتهای مقاله از راهنمایی‌های استاد دکتر محمد رضائی کمال قدردانی را داشته باشم.

کارکرد جامعه به مثابه منبعی معرفت بخش مورد توجه بود، اما گاهی حوادث و مسائل رائج در جامعه همچون حکومت، رفاه، فقر و سایر امور رایج در زمانه، باورها را تغییر می‌دهد و کفه یک دسته ادله را در مقابل ادله دیگر سنگین تر یا سبک تر می‌کند، برای مثال، اگر یک نظریه اقتصادی در مقام عمل شکست بخورد حتی در صورتی که این شکست به خاطر شکل غلط اجرای آن نظریه باشد، ذهن محققان در صورتی که نتوانند این نکته را به دقت در نظر داشته باشند به صورت ناخودآگاه به سمت ادله مخالف آن نظریه سوق داده می‌شود و آن‌ها را ترجیح می‌دهد. شواهد این تأثیر بسیار فراوان و روشن است به گونه‌ای که ابداع تعداد زیادی از اندیشه‌ها و نظریات خرد و کلان را متأثر از حوادث اجتماعی جاری در اطراف صاحبان آن نظریات می‌یابیم.

شهید صدر در تبیین رویکرد فردی و اجتماعی به فقه و تأثیر آن در نظریات عالمان از مباحث "دلیل انسداد" مثال می‌آورد که طرفداران دلیل انسداد می‌گویند چون امکان علم پیدا کردن به تکالیف الهی به صورت قطعی وجود ندارد باید به ظنون مراجعه کنیم، اصولی‌ها در مقابل این دلیل می‌گویند؛ چرا به جای معیار قرار دادن ظنون، احتیاط را معیار قرار ندهیم و در جایی که احتیاط مستلزم حرج بود به مکلفان اجازه داده شود که مقداری از درجه‌ی احتیاط را کاهش بدهند. شهید صدر می‌گوید روح حاکم بر این نظریه، نگاه فردی به شریعت است چرا که جامعه نمی‌تواند بر اساس احتیاط شوون مختلف خود را سامان دهد. (صدر، ۱۹۵۸)

۶ نتیجه‌گیری

گرچه باورهایی که در هر مبحثی برای انسان‌ها حاصل می‌شوند از داده‌هایی تأثیر می‌پذیرند که

References

- Adler, J (2002). *Beliefs Own Ethics*. The MIT Press.
- Alizadeh, A (2011). *Jameeh Shenasi Marefat* (Sociology of Knowledge). Seminary and University Research Institute. Fourth Edition [In Persian]
- Berenjkar, R & Jamali, M (2016). "Naqshe eradeh dar shekl girie marefat az manzare sadraye shirazi "(The role of will in the formation of knowledge from the perspective of Sadra Shirazi). *Bi-Quarterly Journal of Religious Anthropology*. 13(35). pp. 21-26 [in Persian] Clifford. W. K. (1879). *Lectures and Essays by William Kingdon Clifford* (Vol. 1). Macmillan.
- Descartes, R (1990). *Taamolot Dar Falsafe Ula* (Reflections on the First Philosophy). translated by Ahmad Ahmadi. Academic Publications [In Persian]
- Feldman, R (2000). The ethics of belief. *Philosophy and Phenomenological Research*. 60(3). 667-695.
- Hobbes, T (n. d.). *Leviathan*. translated by Hossein Bashirieh. Ney Publications. fifth edition [In Persian]
- James, W (1964). *Din Va Ravan* (Religion and Psychology). translated by Ghaeni. M. translated and published in a book. Tehran [In Persian]
- Koleini, M (1991). *Al-Kafi*. Islamic Books House. Tehran. Fourth Edition [In Arabic]
- Langroudi, M (1991). *Al-Dorr Al-Nazid in Ijtihad* (Pearls in Ijtihad). Precautions and Imitation. Ansarian Publications. First Edition [In Arabic]
- Malekian, M (1995). *Darsgoftare Elahiate Masihi* (Lecture on Christian Theology) (a) [In Persian]
- Malekian, M (n.d.). *Goftoguye Ja Be Jayi Nakhoshnudi Motaalleman* (Displacement of the Students' Dissatisfaction). Bija:
<http://neelofar.ir/mostafamalekian/1595-140196.html> [In Persian]
- Malekian, M (1999). *The Tradition of Modernity and Post-modernity*. Sharif University textbook. fifth session [In Persian]
- Motahari, M (2010). *Majmueh Asar* (Collection of Works). Sadra Publications [In Persian]
- Najafi, K (1961). *Annor Al-Sate Fi Al-Fiqh Al-Nafi* (The Light that Emits in the Beneficial Jurisprudence). the Printing House of Manners. Najaf Ashraf. first edition [In Arabic]
- Naraghi, M (2009). *Jame Al-Saadat* (Comprehensive Bliss). translated by Karim Faizi. Ghaem Al-Mohammad Publications. second edition [In Arabic]
- Nourani, A (2002). *Mosannafate Mirdamad* (Mirdamad's Works). Association of Cultural Works and Honors. Tehran. first edition [In Arabic]
- Nouri, H (1987). *Mustadrak Al-Wasa'il Va Mustanbat Al-Masa'il*. Ahl Al-Bayt (AS) Institute. first edition [In Arabic]
- Poursina, Z (2006). *Tasire Gonah Bar Marefat* (The Impact of Sin on Knowledge). Institute of Islamic Sciences and Culture. First Edition [In Persian]

- Poursina, Z (2002). The Impact of Sin on Knowledge. *Mofid Letter*. No. 30. p. 125 onwards [In Persian]
- Sadr al-Muta'allehin (1981). *Asrar Al-Ayat* (Secrets of Verses). Association of Wisdom and Philosophy. Tehran [In Arabic]
- Sadr al-Mutallahin (1987). *Tafsir Al-Quran Al-Karim* (Interpretation of Quran). research by Mohammad Khajavi. Bidar Publications. Qom. second edition [In Arabic]
- Sadr al-Muta'allehin (1981). *Al-Hekmat Al-Motaalieh Fi Al-Asfar Al-Arbaat Al-Elahieh* (The Transcendent Wisdom in Four Rational Travels). Dar Al-Ahya Al-Tarath. Beirut. Third Edition [in Arabic]
- Sadr. M (1996). *Eqtesadona* (Our Economics). Islamic Propaganda Office. Qom. first edition [In Arabic]
- Sadr. M (1958). Future Orientations of "Ijtihad" Movement. *Al-Iman*. Second Year. No. 7-10 [In Persian]
- Sadr. M (unpublished). *With the Evolution of Ijtihad*. translated by Akbar Thabut. Jamal Mousavi. Jafar Hojjat. Ahl Al-Bayt Institute for Research and Publication of Knowledge [In Persian]
- Saduq. M (1992). *Man La Yahzorohu Al-Faqih*. Islamic Publications Office. second edition [In Arabic]
- Sharif al-Radi (2009). *Nahj Al-Balaghah* (Rhetorics). translated by Ansarians. Hussein. Dar al-Irfan. first edition [In Persian]
- Tabarsi, A (1982). *Alehtejaj Ala Ahl ALLajaj* (Protest against the Stubborn People). corrected by Khorsan. Muhammad Baqir. published by Mur-taza [In Arabic]
- Tabatabai, M (2011). *Osule Falsafeh Va Raveshe Realism* (Principles of Philosophy and Method of Realism). Description of Martyr Morteza Motahari. Sadra Publctions [In Persian]
- Tabatabai, M (1983). *Rasa'il Sab'a* (Seven Treatises). Qom. Allameh Tabatabai Foundation [In Persian]
- Tabatabai, M (1992). *Majmueh Maqalat* (Collection of Articles). Tehran. Islamic Publication and Culture House [In Persian]
- Tabatabai, S (1988). *Al-Urwa Al-Wathqa* (Strong Excuse). Scientific Foundation for Publications. Second Edition [In Arabic]
- Tamimi Amadi, A (1989). *Ghorar Al-Hekam Va Dar Al-Hekam*. researcher / editor: Raja'i. M. Dar al-Kitab al-Islami. Qom [In Arabic]
- Wahid Behbahani, M (1994). *Al-Favaed Al-Haerieh* (The Benefits of Haeriyya). Islamic Thought Association. First Edition. Qom [In Arabic]
- Westphal, M (1999). St. Paul As an Ancestor; Sin As An Epistemological Category. translated by Mostafa Malekian. *Quarterly Journal of Religious Thought*. 1(2). pp. 10-11 [In Persian]